

Денсєжна Е. В.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КУЛЬТУРНІ ДОМІНАНТИ ПІВДНЯ США: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ РАКУРС

Стаття присвячена вивченню понять картина світу, концепт, культурна домінанта, їх взаємозв'язків, та виявленню важливості цих понять у перекладознавчому аспекті. У дослідженні розглянуто культурні домінанти Півдня США на матеріалі творчості письменників "південної школи".

Ключові слова: картина світу, концепт, культурна домінанта, перекладознавство, Південь США, "південна школа".

The article is devoted to such notions as "concept", "worldview", "cultural dominant" and their interrelations as well as their importance for the theory and practice of translation. The article also highlights the cultural dominants of the South of the USA on the basis of the works of the "southern school" writers.

Key words: worldview, cultural dominant, concept, theory and practice of translation, South of the USA, "southern school".

Південь США завжди був і досі залишається унікальним ареалом, який різко відрізняється від Півночі як за географією, кліматом, господарством, так і за історією – довгим періодом рабовласницького устрою і колективним досвідом населення Півдня, яке пережило те, що невідоме Півночі, а саме поразку у Громадянській війні, розруху, зубожіння, болючу втрату орієнтирів і моральних цінностей. Неповторна картина світу плантаторського Півдня детально змальована у творчості видатних письменників "південної школи": Едгара По, Томаса Вулфа, Марка Твена, Вільяма Фолкнера, Роберта Пена Уорена, Теннессі Вільямса, Маргарет Мітчел та ін. Відтворити картину світу Півдня США у перекладі – завдання для перекладача складне, і тут у пригоді стають здобутки когнітивної лінгвістики.

Актуальність даного дослідження визначається зростанням інтересу сучасного перекладознавства до таких понять як "концепт" та "картина світу". **Мета** дослідження полягає у виокремленні домінантних концептів культури Півдня США як найважливіших чинників для виконання перекладу творів, на якому Південь виступає тлом. **Матеріалом** дослідження слугують художні твори, написані представниками "південної школи", а також напрацювання провідних вітчизняних та зарубіжних лінгвістів.

Ключовими поняттями когнітивної лінгвістики є картина світу та концепт. Картина світу – це сукупність уявлень людини про дійсність, сформованих унаслідок її життєвого досвіду, або ж знання певного народу чи

людства в цілому про дійсність, а також все те, що дає надалі можливість іншим розуміти і сприймати цей народ з урахуванням притаманної лише йому культури. Цінності, образи, символи, загальноприйняті судження, типові фольклорні та літературні сюжети, через які моделюється картина світу, можуть бути лінгвістично описані у вигляді культурних концептів, тобто багатомірних, культурно-значущих соціопсихічних утворень у колективній свідомості, що виражаються у тій чи іншій мовній формі.

Сутність поняття “концепт” розглядається у роботах таких науковців, як Н. Арутюнова, Л. Белехова, А. Белова, О. Воробйова, С. Воркачов, Р. Джекендофф, Ф. Джонсон-Лерд, В. Карасик, Р. Ленекер, А. Пейвію, З. Попова, Ю. Сорокін, Ю. Степанов, І. Стернін, Ч. Філлмор, І. Шевченко та ін. Кожен з цих дослідників має власне розуміння цього питання, проте спільним для всіх підходів є те, що концепт визнається одиницею свідомості. Розбіжності здебільшого пов’язані з тим, на якому концепті робиться наголос – культурному, понятійному, категоріальному, текстовому тощо. Існують і різні трактування відносин між концептом як елементом етнокультурної картини світу та лексичним значенням. Наприклад, у розвідках Н. Арутюнової та Р. Павільоніса всі мовні форми розглядаються як концепти на підставі того, що всі лексеми мають семантичне наповнення. Проте сьогодні не викликає сумнівів той факт, що не кожне лексичне значення є концепт, так само як і те, що концепт не дорівнюється поняттю. Тому з-поміж розмаїття поглядів на це питання найдоцільнішим для перекладознавчого дослідження видається підхід В. Карасика [Карасик]. Виходячи з його поглядів, можна визначити **концепт як базову одиницю культури, її концентрат у мовній формі, яка поєднує у свідомості носіїв певного етносу понятійний, образний та ціннісний компоненти**. Відтак, концепт як одиниця культури являє собою фіксацію колективного досвіду, що стає надбанням індивіда.

Концепт є частиною цілого, яка несе на собі відбиток системи в цілому. “Концепт – це мікромодель культури, а культура – макромодель концепту. Концепт породжує культуру та породжується нею” [1, с. 41]. Культурний концепт – параметр, у вигляді якого культура входить до ментального світу людини. Перекладачеві художньої літератури важливо усвідомлювати, що культурний концепт є значно ширшим за поняття, адже він не тільки мислиться, але й переживається. Ціннісний і образний компоненти концепту створюють у перекладі найбільші труднощі, і відтворення саме цих компонентів часто створює перекладачеві найбільші складнощі. Скажімо, одним із найважливіших культурних концептів Півдня США є концепт PLANTATION. Будь-який англо-український словник перекладе plantation як плантація, і таким чином, понятійну сторону концепту буде відтворено, але при цьому не знаходять адекватного відтворення ні ціннісна, ні образна його сторони. Плантація для план-

татора – це безкраї поля бавовнику, що символізують в його розумінні статок і добробут, а для раба – це ті самі поля, але вони викликають зовсім інші асоціації: тяжку роботу з ранку до ночі в неволі та звуки ударів батога по спині. У сприймача українського перекладу образ плантації може бути розмитим і доволі абстрактним. Хоча завдяки фільмам, що були відзняті за романами, написаними представниками “південної школи”, наприклад, романом Маргарет Мітчел “Розвіяні вітром”, він може вже краще собі уявити типову південну плантацію.

Відтак, когнітивна лінгвістика, завдяки визначенню сутності поняття “концепт” та його складових частин прояснила завдання перекладача-практика: те, що раніше талановитим перекладачам вдавалося завдяки їхній інтуїції та ерудиції, а саме відтворення картини світу оригіналу в перекладі, тепер є науково обґрунтованим – щоб відтворити концепт у перекладі, необхідно відтворити його понятійну, образну та ціннісну сторони, а якщо відтворення якогось компонента не можливе, використовувати прийоми компенсації.

Цікавим з точки зору перекладу є уявлення про організацію концепту, яка є чіткою, проте не жорсткою: концепт складається з ядра, базового шару та периферії. Ядро концепту являє собою певний образ, оточений базовим когнітивним шаром, котрий віддзеркалює ознаки предмету. Периферія складається із слабо структурованих концептуальних шарів, що відображають інтерпретацію окремих ознак та їхніх сполук у вигляді тверджень, настанов свідомості, які витікають у даній культурі з менталітету різних людей. Цей шар називають “інтерпретаційним полем концепту” [9, с. 27-30]. Інтерпретаційне поле містить “висновки з концепту” різних груп людей. Сюди відносяться також стереотипи та настанови – готові судження з приводу тих чи інших концептів та їхніх ознак. Інтерпретаційне поле концепту слабо структуроване, але воно надзвичайно важливе для розуміння національного менталітету та ціннісної картини світу, а відтак має бути відтворене у перекладі.

Особливо складно відтворювати у перекладі інтерпретаційне поле національно-специфічних концептів, які мають виражену національну своєрідність – за часткового змістовного збігу у різних культурах) та національних, безеквівалентних концептів, характерних виключно для національної свідомості окремого народу [13, с. 23]. Про концепт національної культури можна говорити у тому випадку, коли при перекладі на іншу мову мова-сприймач не має повного еквіваленту відповідного концепту, і доводиться шукати описові та пояснювальні відповідники [7, с. 85]. Такі національно-специфічні та суто національні концепти стають справжнім “міцним горішком” для перекладача у процесі їхнього відтворення іншою мовою. Концепти національної культури, що мають “асоціативний шлейф” [термін Т. Є. Некряч], повністю зрозумілий лише

представникам певної мови та культури, для адекватного розуміння потребують додаткової інформації про культуру даного народу, а для адекватного відтворення у перекладі – чимало зусиль від перекладача у пошуку різноманітних прийомів компенсації.

Концепти, що є найважливішими для певної національної культури, називають культурними домінантами [171-172] або константами культури [Ю. С. Степанов]. Вони слугують ключами до розуміння цінностей цієї культури, умов життя людей та стереотипів їхньої поведінки. Для перекладача надзвичайно важливо виявляти і усвідомлювати культурні домінанти мови оригіналу, щоб відтворювати їх у перекладі і у такий спосіб доносити до сприймача перекладу той культурний фон, що априорі відомий сприймачеві оригіналу. Щоб виявити культурні домінанти певного етносу, доцільно проаналізувати пареміологічний фонд мови, фольклору, етнографічні та культурологічні описи, не кажучи вже про сюжети художньої літератури.

Виокремлення культурних домінант Півдня США, знання і розуміння яких може допомогти вдумливому перекладачу-практику при перекладі літератури “південної школи”, – проблема складна і багатогранна. “Південна школа”, яку ще називають “південним ренесансом”, посідає в американській літературі ХХ століття особливе місце. Дослідженню цього феномена присвячено чимало книг американських літературознавців, серед яких і праці Дж. Хаббела “Південь в американській літературі” та Дж. Бредбері “Ренесанс на Півдні”. Південь, який нерідко вважався у промислово розвинених північних штатах зоною духовної та інтелектуальної провінції, несподівано вразив сучасників: тут виникли не тільки великі таланти, а й з’явилися ідеї, що знайшли відгук не тільки на Півдні. В. Персі, один з літераторів Півдня, на питання “Чому на Півдні так багато хороших письменників?”, відповів: “Тому що ми програли війну”. Ф. О’Конор пояснювала це так: “Він має на увазі не просто те, що програна війна – це хороший матеріал. Він говорить про те, що ми пережили своє падіння” [Flannery O’Connor 1967, с. 58-59]. Кожен з представників “південної школи” виріс у специфічних умовах Півдня, добре знав традиції, побут та обряди, соціально-економічними та політичними умовами в цій частині держави, і кожен, навіть той, хто ставився критично до існуючого порядку, був патріотом свого краю і намагався якимось чином розв’язати його проблеми у своїх творах.

Серед проблем, що посідають чільне місце у творчості письменників “південної школи”, є нездоланні розбіжності між північчю та півднем США. Відтак, культурними домінантами Півдня США є, передусім, концепти NORTH – ПІВНІЧ та SOUTH – ПІВДЕНЬ. Тоді в Америці існувало дві “країни” – Північ та Південь, які до Громадянської війни були різними цивілізаціями. Північ символізувала собою індустріалізацію, мо-

дернізацію господарства, тоді як Південь асоціювався у американській свідомості з його трьома класами – плантаторським, аристократичним, рабовласницьким устроєм з його плантаторами, рабами та білими бідняками. Дух плантаторського Півдня значною мірою вплинув на світосприйняття жителів Півдня, створив особливу культуру, що була зрозумілою повною мірою лише носіям цієї культури і нерідко викликала нерозуміння та обурення з боку представників Півночі США, зокрема літераторів. Картина світу Півдня, відображена у творчості письменників “південної школи”, розкриває різні аспекти буття Півдня на початку та у середині двадцятого століття: це “важка” історія Півдня США, проблема рабства, плантаторські традиції, суспільні устої, соціальна психологія тощо. Водночас, це неприйняття комерційного духу прагматичної Півночі, протест проти морального збіднення, притаманного промислової Півночі. Мешканці Півдня опираються прогресу, що йде з Півночі, і це призводить до схильності ідеалізувати патріархальні підвалини аграрного Півдня, його рабовласницьке минуле.

Так в американській художній літературі з’являється концепт SOUTHERN MYTH, тобто зображення життя на південних плантаціях як безкінечної романтичної ідилії, а соціальної структури рабовласницького суспільства як найсправедливішої та найдосконалішої з усіх відомих цивілізацій. Під час Громадянської війни Південь страшенно постраждав не тільки від бойових дій, а й від розпаду всієї господарчої системи, що базувалася на рабстві. Так з’явилася легенда, яка полягала в тому, що нібито до Громадянської війни на Півдні царював “золотий вік”, тобто добрий і справедливий час, коли існувала системна класова ієрархія з рабовласницьким устроєм на її вершині, час, коли потреби всіх членів суспільства, в тому числі й рабів, були задовільнені. У цій легенді знайшов своє втілення історичний міф Півдня, що виник задовго до Громадянської війни: нібито Південь був духовно цільним, аграрним суспільством, де кожен знав своє чітко визначене місце і ні на яке інше не претендував. Ця ідилія була породженням старого Півдня, що прагнув поетизувати рабовласницьке суспільство, створити йому ореол святості та непохитності.

Бажання ідеалізувати довоєнний час, очевидно, було спричинене тим, що сучасність ставила перед мешканцями Півдня занадто багато питань, які не мали простого вирішення. У зв’язку зі складністю проблем як минулого, так і теперішнього і майбутнього часів, історичний час набуває в культурі Півдня особливого значення. Образною стороною концепту ЧАС виступає “годинник без стрілок”, який зустрічається у творчості багатьох письменників Півдня, зокрема, К. Маккаллера, У. Стайрона, Ю. Велті і особливо В. Фолкнера. Образ годинника є досить розповсюдженим у мистецтві 20го ст., досить згадати славнозвісну картину С. Далі

“Сталість часу” чи фільм І. Бергмана “Сунична галявина”. Відтак, годинник стає образом, що набув символічної сили символізму. Асоціації, які викликає цей образ, полягають у тому, що історичний процес невблаганний, його неможливо ані затримати, ані повернути назад, навіть зірвавши стрілки на годиннику, не можна зупинити хід історії, – старий Південь має поступитися місцем новому капіталістичному суспільству, разом з яким приходять інші суспільно-політичні та сімейні відносини і пов’язані з ними конфлікти.

Ці нові суспільно-політичні відносини головно спричинені відміною рабства, що не тільки не усунула старі проблеми, а й додала нових. Хоча так зване афро-американське населення і отримало свободу, проте у суспільній свідомості мешканців Півдня формується концепт GUILT, з’являється розуміння трагічної провини “білого” Півдня перед “чорним” населенням. В. Фолкнер висловлював думку, що саме через рабство на південні штати було накладено прокляття. Білі мешканці Півдня і досі, вочевидь, не позбавлені відчуття провини, яку їм доводиться спокутувати. Перекладачі художньої літератури мають завжди враховувати культурну домінанту Півдня і чітко усвідомлювати комплекс інтерпретації, які цей концепт викликає у сприймача оригіналу.

Процес перекладу, за А. Лефевром, це радше перехід від культури до культури, ніж від мови до мови. Помилки у перекладі можливі на двох етапах: 1) сприйняття інформації; 2) її перенесення в іншу культуру. Перекладачеві необхідно глибоко вивчити культуру, в якій народжено текст оригіналу, не прогледіти і відшукати всі лакунарні фрагменти, а далі, застосувавши різноманітні тактики і прийоми, компенсувати їх у тексті перекладу. При цьому важливо передати дух оригіналу, зокрема, донести до читача перекладу, що конкретний художній твір, створений на Півдні Америки, відтворює картину світу саме цього унікального етносу, вирішує на своїх сторінках проблеми цього унікального ареалу.

Література:

1. Зусман В. Г. Концепт в культурологическом аспекте // Межкультурная коммуникация: Учеб. пособие. Н. Новгород: Деком, 2001. – С. 38-53.
2. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты: Сб. науч. тр. Волгоград; Архангельск: Перемена, 1996. – С. 3-16.
3. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. Воронеж: Изд-во Воронеж. Ун-та, 2001. – С. 75-80.
4. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. М.: Academia, 1997. – С. 280-287.

5. Маргарет Мітчелл. Розвіяні вітром: Роман: Кн. 1 / Пер. з англ. Р. І. Доценка. – Харків: Фоліо, 2004. – 591 с.
6. Маргарет Мітчелл. Розвіяні вітром: Роман: Кн. 2 / Пер. з англ. Р. І. Доценка. – Харків: Фоліо, 2004. – 590 с.
7. Нерознак В. П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. Омск: Изд-во Омск. Гос. Пед. Ун-та, 1998. – С. 80-85.
8. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека. // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. – С. 8-69.
9. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях. – Воронеж: Изд-во Воронеж. Ун-та, 2000. – 30 с.
10. Семенова Л. Н. Юг в литературе США / Литература США. Из-во МГУ. – 1973. – С. 180-206.
11. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и Принцип Причинности // Язык и наука конца 20-го века: Сб. ст. М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. – С. 35-73.
12. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997.
13. Язык и национальное сознание. Вопросы теории и методологии. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2002. – 314с.